

راهکارهای تبلیغاتی و برنامه انتشار مانویت

اسحاق فلاحی^۱، سعیده روستا^۲

^۱ کارشناس ارشد علوم سیاسی و دانشجوی دکترا جغرافیا، استاد دانشگاه فرهنگیان

^۲ کارشناس ارشد تاریخ ایران باستان، کارمند آموزش و پرورش استان کهگیلویه و بویراحمد

چکیده

یکی از ابزارهای مؤثر در نشر و گسترش یک رویداد، تبلیغات است؛ وجود عناصری که سازنده است می‌تواند در تأثیرگذاری یک تبلیغ بسیار کارساز باشد. تبلیغات منحصر به دنیای امروز نیست بلکه این جریان به دوران های کهن تعلق دارد، یکی از جریان های مهمی که در گذشته تحت تأثیر تبلیغ توانست جایگاه خود را پیدا کند، دین و آیین بوده است، یکی از آیین های کهن، آیین مانی بوده است که به وسیله تبلیغات گسترده به وسیله مؤسس آن (مانی) و پیروانش، توانست رشد بی شائبه ای را طی کند. دین مانی از ادیان ایران باستان بوده که بر پایه اندیشه های گنوسی شکل گرفته است. این دین در دوره حکومت ساسانیان به ظهور رسید و رشد کرد. دین مانوی از بستری برخاست که علاوه بر پیش زمینه گنوسی آن، از فرهنگ های ایران و یونان باستان متأثر بوده و بعدها مانی آن را با آموزه هایی که از آیین های هند و بودایی آموخته بود پر بارتر کرد. با ظهور مانی در قرن سوم میلادی و همزمان با تشکیل دولت ساسانی، دینی جدید توسط این پیامبر ایران باستان تبلیغ شد که اصول آن تلفیقی از تعالیم آیین های زردشتی، زروانی، معتسله، مسیحیت و یهود بود. این دین در زمانی شروع به تبلیغ نمود که روحانیت تازه به قدرت رسیده زردشتی سعی داشتند با حمایت شاهان ساسانی اقدام به احیاء و رسمیت بخشیدن به آیین زردشت نمایند. حمایت شاهان نخستین ساسانی از آیین ماتویت مانع و سدی در جهت تحقق این هدف روحانیت زردشتی بود. آنچه در این پژوهش بدان پرداخته خواهد شد، بررسی راه های تبلیغاتی در نشر و گسترش دین مانی توسط مانی و مبلغان این دین است که به چه ابزارهایی های در این راه متوسل می شده اند.

واژه های کلیدی: مانی، مانویت، تبلیغ، هنرهای تجسمی، ادبیات

مقدمه

دین مانوی آئینی عرفانی و ترکیبی از ادیان مسیحیت، زرتشتی و گنوسی بود که مانی پسر فاتک همدانی آن را در سده سوم میلادی در ایران شهر بنیان گذارد. در این دین از مسیحیت ایده مسیح منجی وارد شده است و از دین زرتشتی یا زروانی اعتقاد دوگانه به نیکی و بدی. تاثیرپذیری دین مانی از مذهب بودایی نیز بصورت ورود اصل تناسخ به این مذهب مشهود و آشکار است. دین مانی بر پایه ثنویت استوار است و همین مورد آن را مانند دین مندایی در رسته ادیان ایرانی قرار می‌دهد. در مانویت جنگ میان دو دنیای تاریکی و نور منجر به نابودی ماده و رهایی روح می‌شود. دنیای مادی در دین مانوی نماد تاریکی و پلیدی است و انسان که موجودی دوگانه است (روح از دنیای روشنایی و جسم از دنیای تاریکی) می‌تواند به نیروهای روشنایی برای پیروزی نهایی کمک کند. این آیین در مدت کوتاهی بر پهنه وسیعی از جهان آن روزگار مانند خاورمیانه، اروپا و مصر و هند و چین و آسیای مرکزی سایه گستراند. و تا سده دهم میلادی کماکان قدرت خودعالمگیری خود را حفظ نموده بود. پس از آن اندک اندک از همه‌گیری اش کاسته شد. عناد موبدان زرتشتی با شخص مانی و آموزه‌هایش و تکفیر پیروان این آیین عرفانی از سوی مسلمانان موجبات انحطاط مانوی گری را در جهان فراهم ساخت. کلیسای کاتولیک نیز گرایش مانویت را الحاد اعلام کرده بود. با این حال مانویان همبستگی خود را تا مدت‌ها حفظ نموده و به دین خود معتقد ماندند.

مفهوم تبلیغات در این معنا عرصه وسیعی را شامل می‌شود، همانگونه که امروزه نیز در رابطه با معنای اصلی تبلیغات و اهداف مترتب بر آن، تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان این مقوله مهم و تاثیرگذار ارائه شده است. از لحاظ لغوی در فرهنگ دهخدا در معنی تبلیغ چنین آمده است: «تبلیغ یعنی رساندن، خواندن کسی به راهی و به دینی و عقیده و مذهبی و مسلکی و روشی و کشیدن کسی به راهی که تبلیغ کننده قصد دارد. در فرهنگ سیاسی، تبلیغات یا پروپاگاندا به معنی ترویج امیال، ایجاد نظر خوب یا بد نسبت به شخصی یا سازمانی یا مذهب یا عقیده ای و یا چیزی، از طریق تحت تاثیر قرار دادن افکار و عقاید مردم تعریف شده است. تبلیغات ممکن است برای مقاصد دینی، اجتماعی، فرهنگی و یا سیاسی خاصی استفاده شود. (اسنفدیار، ۱۳۸۶: ۱۹).

اگرچه کارکرد تبلیغات و شیوه‌های کاربردی آن در طول تاریخ، تحولات فراوانی داشته است اما در مجموع و به دوراز هرگونه محدوده زمانی می‌توان مدعی شد که اصولاً «تبلیغات عبارت از بهره‌گیری کم و بیش عمدی، سیستماتیک و طراحی شده از سمبلهاست که به طور عمد، توسط تلقین و تکنیکهای روانی مناسب انجام شده و باهدف تغییر و کنترل افکار، عقاید و ارزشها و در نهایت تغییر رفتار آشکار افراد، به سوی مسیر تعیین شده همراه است. (سیلان اردستانی، ۱۳۸۷: ۲۵).

مروری بر زندگی مانی و چگونگی تلاش وی و پیروانش در جهت ترویج افکار و عقاید دینی وی گویای این واقعیت است که قرن‌ها پیش و در دنیای ایران باستان، افراد هوشمندی با استفاده از ابزار تبلیغاتی آن زمان که هنرهای بصری پیشرو آن محسوب می‌شود توانستند به تبلیغ و اشاعه آن چه می‌خواستند اند بپردازند.

با ظهور مانی و شکل‌گیری مانویت در قرن سوم میلادی، دینی پا به عرصه جهان نهاد که به سرعت رشد و نمو کرد و بالنده شد. دلایلی بسیاری را برای این فراگیر شدن سریع عنوان کردند. مانی تنها مؤسس یک فرقه گنوسی - عرفانی بود که توانست باورهایش را در قالب یک دین عرضه کند. مانویت دارای ویژگی‌هایی بود که بسیار مورد اقبال طبقات مختلف جامعه روزگار خویش قرار گرفت.

تحلیل و بررسی

با گذری در متون تاریخی می‌توان فهمید که مانی همواره تلاش کرده است که دین خود را در بیرون از قلمرو ساسانیان گسترش دهد، وی برای این منظور و نیز تسریع در کار تبلیغ و گسترش دین خود، سعی کرد تا با ترکیب و التقاط عناصر ادیان موجود، دینی به وجود آورد که همگان به راحتی بتوانند آن را قبول کنند. دینی که بتواند مردمان را در هر جای دنیا به هم نزدیک و متصل سازد. (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۸).

مانی برای رسیدن به این منظور باید راهکارهای جدیدی را می‌آزمود، آنچه در این امر مهم بود، دانایی و کیاسی مانی بود که می‌توانست با تبلیغات نوین پا به عرصه گسترش دین مانی بپردازد.

استفاده از ویژگی های خاص هر منطقه

مانی و پیروانش برای تبلیغ دین خود، به هر منطقه و سرزمینی که سفر می‌کردند از ویژگی های همان منطقه استفاده می‌کردند، آنان با این شیوه به انتشار افکار و عقاید خود می‌پرداختند. (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۸). به غیر از صحبت کردن به گویش های هر منطقه، مانویان سعی می‌کردند که گفتار و اندیشه های خود را به صورت مکتوب نیز بنویسند تا به ماندگاری دین مانی در مناطق مختلف بیشتر کمک کند. این امر باعث شد تا افکار مانویان در آن دوران ماندگاری بیشتری داشته باشد و به سرعت تبلیغ و گسترش دین مانی کمک شایانی بکند.

استفاده از هنرهای تجسمی

مانی فردی بود که با مهارت و استادی تمام قدم در راه تبلیغ و آیین خود گذاشته بود، وی شخصی بود که به هنرهایی مانند نقاشی و خوشنویسی علاقه زیادی داشت و به خوبی بر آن ها تسلط داشت. مانی که ترویج دهنده آیین عرفانی نیز یاد شده است، به سبب مهارت در نقاشی و خوشنویسی توانست که دین خود را تا آسیای مرکزی و سرحدات غربی چین گسترش دهد. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۱).

نگارگری و نقاشی مانی زبانزد خاص و عام بوده است، مانی به ظن بسیار قوی خود از موهبت هنری بزرگی برخوردار بوده و این که بعدها وی را مانی نگارگر خوانده که هنوز نیز در منابع فارسی نو برجسته می‌نماید بی اساس نبوده است. (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۶۱).

مانی با سفرهای فراوان توانست افراد بسیاری را به آیین خود جذب نماید به خصوص آنکه نوشته های وی بانقاشیهای زیبا و موسیقی همراه بود و با انعطاف پذیری خود رنگ و بوی فرهنگ هر منطقه را به خود می‌گرفت مانی خود عقیده داشت: ادیان سابق فقط در یک ناحیه و یک زبان وجود داشتند ولی دین من چنان است که در همه نواحی و همه زبانها انتشار یافته و در ممالک دور تعلیم می‌شود. (شیرازی و صادقپور فیروزآباد، ۱۳۹۱: ۳۴).

مانی برای اشاعه دین اش به سراسر جهان، عناصر بومی هر ملت را وام می‌گرفت. این سیاست و وام‌گیری از فرهنگها در نگاره های مانوی نیز مشهود است. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۲). و اصولاً همین نگاه جهان شمول نسبت به مانویت همین نگرش عاملی شد تا گستره مانویت تا اواخر حیات مانی تا سرزمین اردن هم رسید اگرچه سرانجام به دلایل سیاسی در برابر حملات موبدان زرتشتی که موقعیت خود را در خطر می‌دیدند، محکوم به شکست گردید. (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۳۳).

استفاده از ادبیات

مانویان در تبلیغ آیین خود از ادبیات به صورت های مختلف استفاده می‌کردند، اعتراف نامه ها، ادبیات سرود گونه، ادبیات موعظه ای، ادبیات غیر شرعی و کتب دینی از جمله مواردی هستند که سبب گسترش و تبلیغ دین مانی شده اند. تدوین و یک شکل کردن وحی هایی که به بنیان گذار این آیین می‌شد، مجموعه از نوشته های مکتوب را به وجود آورده بود. علاوه بر نوشته ها، این کتب منقش و مصور به نقاشی و صور گوناگون هستند که گبرایی و گویایی مطالب را بالا می‌برد.

با وجود عوامل تبلیغاتی که در دین مانی مؤثر بودند، سه عامل اصلی را می‌توان باعث پیشرفت این آیین دانست: ۱- نخست تازگی و عرفانیت دین مانوی که هر مدعی روشنفکری را جلب می‌کرد و هر شورش اجتماعی را سنت شکن می‌ساخت.

۲- شیوایی سخن و دلپذیری طریقه ارائه این اعتقادات با نوشته های زیبا و آراسته به تصاویر دلنواز که در کتاب ارژنگ مانی رایج شده بود در میان جامعه ای که ادعای دانشوری داشت و زبان های سریانی و یونانی و پهلوی اشکانی و فارسی میانه در آن رایج بود.

۳- از همه مهمتر نبودن سازمان دولتی دینی استوار که تشکیلات منظم و وسایل مقابله با چنین هجوم های دینی را داشته باشد یعنی بر خلاف گفته مورخان دین زرتشتی دین دولتی تحمیل کننده نبود و هنوز ایرن ساسانی مجبور شده بود زرتشتی بودن را با ایرنی بودن همسان بگیرد و آزادی کامل دینی اجازه می‌داد که هر کس هر ادعایی داشت به میان آورد دولتی شدن دین زرتشتی دقیقاً برای مقابله با مانویت و به ویژه با عیسویت که هر دو ادعای تسلط بر جهان داشتند پیش آمد و علتی کاملاً سیاسی داشت. (شهبازی، تاریخ ساسانیان، ۳۲۸).

عواملی که به مانی کمک کرد که بتواند آیین خود را در بین پیروانش به صورت دین جهانی انتشار دهد این بود که او در بابل می‌زیست یعنی جایی که گروه ها و مذاهب بسیار گوناگون در کنار یکدیگر با معتقدات و خدایان خود همزیستی داشتند مانی توانست دین دو بنی ضد ماده خوئی را با استفاده از نام ها، اصطلاحات و مفاهیم اخذ شده از واژگان محلی که اندیشه های او را فهم پذیر تر می‌کرد رواج دهد عامل دیگر او سازمانی از گروه های دبیران ایجاد کرد که نه تنها وظیفه داشتند اندیشه های مانی را به زبان ها و خط های مختلف ترجمه کنند بلکه هر کتاب او به زبان ویژه ای نوشته می‌شد مثلاً مانی یکی از کتاب های خود به زبان پارسی میانه (پهلوی) را هوشمندانه شاپورگان نام نهاد و به شاپور یکم تقدیم کرد و دلیل دیگر جهانی انگاشته شدن دین او این بود که مانی خود را مهر تأیید پیامبران / آموزگاران پیشین می‌دانست یعنی عقاید زرتشتیان - مسیحیان، بوداییان، منداییان، نظام گنوسی ابن دیصان، مرقیون و همه پیامبران گذشته را می‌پذیرفت و میگفت فقط آمده تا پیام ایشان را تکمیل کند، مانی فقط با دین یهود دشمن بود زیرا خود از ناحیه ای برخاسته بود که تعداد زیادی یهودی در آن جا زندگی می‌کردند و شاید این امر ناشی از آن باشد که در جایی پرورش یافته بود که نظریات ضد یهودی الخسایه ها بر مانی جوان اثر گذاشته بود. (دریایی، شاهنشاهی ساسانی، ۶۴-۶۵)

دلایل برتری دین مانی

مانی در نوشته های خود گفته که دینی که من برگزیدم بهتر از سایر دین های قدیمی بود و دلایل آن عبارت است از: «نخست آن که مذاهب قدیمی، خود را تبه یک کشور و یک زبان محدود میکردند اما مذهب من در تمام کشورها و به همه زبان ها تا دورترین کشور آموخته می‌شود.

دوم آن که تا هنگامی که پیشوایان پاک دین های پیشین زنده بودند همه چیز به سامان بود اما وقتی پیشوایان می کردند دین آن ها آشفته می شد و مردمان در گفتار و کردار سست می شدند و بدین طریق... اما دین من در نتیجه وجود کتاب های زنده، آموزگاران، اسقفان، برگزیدگان، نیوشندگان و از طریق خود و کار تا پایان جهان باقی خواهد ماند.

سوم آن که روان های پیشین که کارشان را در دین خود تکمیل نکرده و به پایان رسانده اند به دین من می آیند درست در این جاست که دری به سوی رستگاری برای آنان گشوده است.

چهارم آن که دو اصل بر من وحی شده است و نوشته های زنده و پرشور من خرد من و دانش من بسیار بهتر از دین های پیشین است.

پنجم آن که تمام نوشته ها، خرده داستان های دین های پیشین چون به دین من افزوده شده اند پس از خواندن این گفتار شاید درک این نکته آسان تر شود که چرا مسیحیان و زرتشتیان دین جدید را کفر مطلق تلقی کردند و قاطعانه علیه آن به مبارزه برخاستند در این دین کسی آمده بود که اعتقاد داشت توانسته است تعلیمات ادیان بزرگ جهان - مسیحی - زرتشتی - و بوداکیشی را با هم بیامیزد و دینی جانشین تمام آن ها پدید آورد کسی که زرتشت، بودا، عیسی و پولس قدیس را پیشینیان خود می دانسته و اندیشه های خود را به درون جهان ذهنی مردمان مؤمن وارد می کرد و بدین قرار تغییر دین آن ها به دین جدید را آسان ساخت و به آن ها قول می داد که بدنی ترتیب بخت بیشتری برای رستگاری دارند و این همه را نیز با انتقادی سخت علیه مراجع رسمی مذاهب رقیب و ساختارهای متحجر جماعات مذهبی ایشان همراه می کرد. (ویسهوفر، ایران باستان، ۲۵۵)

مانی مدعی بود علت آن که مذاهب زرتشت و عیسی و بودا نتوانسته است جهانگیر شود و هر کدام محدود به منطقه جغرافیایی معین مانده است، این است که هیچکدام مظهر حقیقت کامل نبوده و فقط مظهر ناقصی از حقیقت بوده اند ولی مذهب مانی مظهر کامل حقیقت است و بدین جهت می تواند مورد قبول همه جهانیان قرار گیرد.

خودش در یک جا می گوید: « پیام من به غرب خواهد رفت و به شرق نیز خواهد رسید همه جا به ره زبان، آن را خواهد شنید و باز خواهند گفت در هر شهر گوش به گوش و دهان به دهان خواهد رفت». (هانری شاول، پونش، مانی و نقش بزرگ اودر تمدن ایران و جهان، ص ۲۴).

روش تبلیغ مبلغین مانوی

مانی که سودای دینی جهانی را در سر داشت برای رسیدن به هدف خود دریافته بود که باید آیین خود را به گونه ای عرضه کند که مردمان سرزمین ها، به راحتی آن را پذیرا شوند به همین منظور شاگردان خود را به نواحی شرق و غرب روانه می - ساخت و هنگامی که مانی این سفرها را ترتیب داد خود در وه اردشیر ناحیه ای از تیسفون بود و مانی در مورد جهانی بودن دین خود در متن فارسی میانه چنین می گوید: « دینی که من برگزیده ام به ده چیز از دیگر دین های پیشینیان برتر و بهتر است. یکی این که دین درگذشتگان در یک سرزمین و به یک زبان بود حال آن که دین من در همه سرزمین ها و به همه زبان ها پدیدار خواهد شد.» (بهبهانی، ۷۶)

و مانی فرستادگان خود را به نواحی مختلف از میان فرهیخته ترین و آگاه ترین پیروان خود برمی گزید و این مبلغان برای تبلیغ دین خود در میان پیروان ادیان گوناگون به زبان آن ها سخن می گفتند و نوشته هایشان را به زبان ها می نوشتند. در تبلیغاتی که توسط مبلغان صورت می گرفت از داستان ها و تمثیلات استفاده می شد و گویی نویسندگان مانوی سعی می کردند

از هر داستان یا تمثیل، خلاصه یا لپ مطلب را بگزینند و به کتابت درآورند و شرح و بسط آن را با شرایطی که مبلغان در آن قرار می‌گیرند تطبیق دهند مثلاً اگر داستان یا تمثیل را برای مردم خراسان یا ماوراءالنهر تعریف می‌کنند از عناصر محلی همانجا در آن داستان بگنجانند و اگر در مصر به تبلیغ مشغولند، عناصر آن با جای دیگر متفاوت باشد. مبلغین مذهب مانی همواره به مردم گوشزد می‌کردند که مواظب اندیشه و کردار خود باشند زیرا با زبان و دست و دل می‌توان مرتکب گناه شد.

سازمان تبلیغاتی مانوین بسیار جالب و دقیق بود و آن‌ها ملزم بودند که با صبر و حوصله به سؤالات مردم پاسخ بدهند، در میان مبلغین این مذهب عده‌ای زیادی زن نیز به فعالیت مشغول بودند که از آن میان ژولیا شهرت بیشتری کسب کرد. (راوندی، ج ۱: ۷۷۰-۷۶۹)

در میان هیئت‌های تبلیغی مانوی که خود مانی آغازگر آن بود سنتی وجود داشت که نام‌های آرامی خدایان دین را به زبانهای محلی ترجمه کنند یا این که خدایان خود را با خدایان برجسته دین محلی مثلاً ایزدان دین زرتشتی در ایران یکی بدانند و این خدایان به صورت فارسی میانه، پارتی است و فارسی نام‌های خدایان مانوی است که احتمالاً معادل‌های فارسی میانه را خود مانی و معادل پارتی را مار آمو و هیئت‌های تبلیغ او در شمال شرق ایران برگزیده‌اند. (بهبهانی، ۷۷۸)

مبلغین مانی در تبلیغ‌های خود از آفرینش‌های هنری - شعر - موسیقی - سرود خوانی - نقاشی - خوشنویسی و تذهیب نوشته‌ها استفاده می‌کردند و آثاری هم از خود بر جای می‌گذاشتند و مبلغان مانوی که به پارس و پارت می‌رفتند کاملاً مستقل از یکدیگر بودند و با ترجمه‌های آثار خود و همه آثار شرعی سنت‌های ادبی جداگانه‌ای و ادبیات فرعی متمایزی را پی‌ریزی می‌کردند و مبلغان مانی در دادن تعلیم از راه تمثیل‌ها از پیامبر خود تقلید می‌کردند و برای این مقصود از داستان‌های محلی یاری می‌گرفتند و بدین طریق داستان‌های شرقی که گهگاه از بوداییان می‌گرفتند در میان جوامع مانوی دور دست از مرزهای چین و هند از راه ایران تا سوریه و نواحی غربی تر رواج داده می‌شدند و مانویان عامل مهمی در شناساندن داستان‌های شرقی به اروپاییان بودند. (بهبهانی، ۴۹).

علت برتری آیین مانی بر آیین‌های دیگر

مانی در نوشته‌های خود گفته است که دینی که من برگزیدم بهتر از سایر دین‌های قدیمی بود و علت آن را این‌طور بیان کرده است که «مذاهب قدیمی محدود به یک کشور و یک زبان بودند ولی مذهب من در تمام کشورها و به همه زبان‌ها تا دورترین کشور آموخته می‌شود» و مانی در تدوین آیین خود ثنویت را از زرتشتی، تثلیث را از مسیحیت و تناسخ را از بودا اخذ کرد. (ویسهوفر، ایران باستان، ۲۵۵)

قبل از ورود دین مانی به آسیای مرکزی در این ناحیه دین مخصوصی حاکم نبود ولی دین بودایی که از هند آمده بود در بسیاری از نواحی رایج بود و توسط (آن‌شی کائو) شاهزاده ایرانی در قرن دوم میلادی کتاب بودایی را به چینی ترجمه کردند و مترجمان دیگر از پارسیان - سمرقندیان و دایوچی‌ها بودند و تأثیر و نفوذ دین بودا را در آسیای مرکزی گسترده شد.

در اینجا یک هیئت دینی به ریاست آمو (AMMO) هنگام تبلیغ دین در پارس از ویژگی‌های آیین بودا استفاده کرد و طبق مدارک باقی مانده دیده می‌شود که مانی خود را بودای Maitereyu دانست که در بهشت را باز کرد و مبلغین مانوی هم هنگام ترشیح آیین برای تاسون امپراتور سلسله تانگ در سال ۶۹۴ مانی را بنیاد نوری نامیدند و می‌توان گفت در اواخر قرن سوم میلادی آیین مانی پس از ورود به آسیای مرکزی پیشرفت و اشاعه گردید و حتی مانویت عالمگیر شد و این نتیجه

فعالیت آگاهانه مانویان بود و سرکوبی پیروان مانی از طرف حکمرانان ساسانی این روند انتشار را تسریع کرد و وضع اجتماعی و تاریخی ویژه آسیای مرکزی برای پیشرفت مانویان شرایط مساعدی فراهم کرد و مانویان با استفاده از این شرایط مساعد و شیوه های تبلیغاتی نرمش پذیر موفقیت های بزرگی در این ناحیه به دست آوردند. (ون به سیون، ۹۵۸)

گسترش دین مانی در غرب

دین مانی به سبب آن که کتب مذهبی و تبلیغی آن به زبان عامه مردم نوشته شده بود و قابل فهم برای همگان بود به سرعت و در شرق و غرب انتشار یافت و رقیب بزرگی برای پیروان دین مسیح و بودا و زرتشت گردید. در پایان سده سوم میلادی، مانویت در غرب نیرو گرفته بود و این مطلب که در فرمانی از امپراتور دیوکلسین در سال ۲۹۷ میلادی ذکر شده رواج این آیین را در ولایت های مدیترانه ای امپراطوری روم هشدار داده است و مرقیونیه و مسیحیانی که به سبب معلومات خود سر در پی نوع مسیحیت منطبق با دلایل معقولی نهاده بودند از یاران و طرفداران این دین قرار گرفتند.

انتقاداتی که از کلیسای کاتولیک داشت بیشتر موجب قوت مانویت در غرب گردید، تمام مشکلاتی را که انجیل کاتولیک پیش پای مردم می گذاشت را حل کرد و آسان ساخت، عوض فرضیات کاتولیک ها در جبر و اختیار، یک عقیده بسیار ساده راجع به ثواب و گناه پیش پای مسیحیت نهاد، مسئله آب و ابن و سایر اشکالاتی را که مردم آن روزگار قادر بر درک آن نبودند را حل کرد و هر چه مانویت در مغرب پیش رفت بیشتر شکل فلسفه و رنگ مسیحیت به خود گرفت ولی در سوریه پاک و بی آلابش باقی ماند و در آفریقای شمالی (مصر و الجزایر) کشیشان در آن داخل شدند. و در میان سنوات (۴۴۰-۳۷۰) مانویت در روم طرفداران زیاد پیدا کرد مخصوصاً بین طلاب علوم و معلمین و وعاظ و در بین عامه هم به واسطه ادبیات عمومی و سهل و آسان که از حواریون در آن صحبت می شد، نفوذ کرد. (بهار، ۲۲-۲۴)

علت استقبال مردم غرب از آیین مانی و این که جانشین بسیاری از کیش های عرفانی و آیین مهر پرستی در غرب شد به چند جهت بود؛ به خاطر رنگ و بوی شرقی، توصیف او از خوب و بد که بر پایه ثنویت بود و تلفیق نمودن این عقاید با تناسخ که خود خیلی از بی ثباتی های این جهان را حل می کرد به آن روی آوردند. از طرفی مطابق بودن این کیش با احتیاج های مردم گرایش آن به سوی تساوی حقوق اجتماعی، اصول، تعلیم های اخلاقی و شکل ساده عبادت آن، اینها همه دلایلی بود که مردم غرب را جلب کرد و دین مانی تا امپراطوری روم، شمال آفریقا، اسپانیا و جنوب فرانسه گسترش یافت، با وجود این که مقامات کلیسا آن را برای مسیحیت مضر تشخیص دادند و به سختی با آن به مبارزه پرداختند. (مشیری تفرشی، ۳۳۲)

نتیجه گیری

مانی بر این باور بود که حکمت او خلاصه و چکیده همه حکمت های دین های پیشین است و برتری خود را بر گذشتگان خویش یعنی زرتشت، بودا و مسیح در این میدید که او حکمت خویش را در کتاب ها نوشته، اما دیگران خود چیزی ننوشته و این مهم را به شاگردان خود واگذار کردند. مانی و جانشینان وی برای تعمیم دین در همه جوامع و میان همه طبقات و به منظور تحقیق بهره وری عام، در هر یک از سرزمین ها به زبان و خط مردم همان منطقه می نوشتند و تبلیغ دین می کردند، از همین رو نوشته های او و پیروانش به زبان های فارسی میانه، پارتی، سغدی، ترکی، اویغوری و... بر جای مانده است.

مانویان بیشتر بر نوشتن آثار و صورت مکتوب تأکید می‌کردند، زیرا از این طریق بهتر می‌توانستند آموزه‌های دین را گسترش دهند و مبلغان و مروجان نیز ناگزیر سنجیده تر سخن می‌گفتند. مانی و تربیت شدگانش به درست نویسی توجه خاصی داشتند و خطاهایی از نوع بی دقتی‌ها یا برداشت‌های شخصی در آثار پهلوی دیده می‌شود، در نوشته‌های آنان نیست. مانویان برای توجه بیشتر خواننده به متن یا به سبب ذوق شخصی، تذهیب و نگارگری نیز می‌پرداختند و از همین روست که در ادب پارسی مانی نه تنها در مقام دین آور، که نگارگر و نقاشی نیز شناخته شده است. یکی از اندیشه‌های بنیادی آیین مانی، اندیشه دو اصل یا دو بن است یعنی این و ماده، روشنی و تاریکی یا نیکی و بدی. این دو با این که اصولی قدیم و معارض و ضد یکدیگرند، ولی در یک سطح و تراز نیستند. مانی با این آموزه‌ها در پی آن بود که اصل، مسیر و هدف جهان را برای مردمان ترسیم کند. مانی برای تغذیه دستگاه دینی خود از همه جا و همه چیز استفاده کرده است تا بتواند دین خود را در تمام نقاط منتشر کند و عالمگیر شود.

دین مانی که تلفیقی از ادیان مختلف به شمار می‌رود، از لحاظ فلسفی ساختار پیچیده‌ای داشت که درک را آن برای مخاطب عام دشواری ساخت، از این رو مسلمانان تنها وعظ و خطابه برای گروهی که در دین مانی از ایشان به عنوان نیوشگان یعنی شنوندگان- که اشاره به عامه مردم است- یاد می‌شود، برای نفوذ در قلب و روح ایشان کافی به نظر نمی‌رسد. نقاشی که از همان آغاز پیدایش بشر بهترین وسیله وساده‌ترین راه انتقال مفاهیم به کار می‌رفته است، به عنوان ابزاری کارآمد برای این مقصود، در دست مانی و پیروانش تبدیل به عالی‌ترین راه برای اشاعه این دین جدید می‌گردد. به نظر می‌رسد این راه حل عاقلانه‌ترین گزینه تبلیغاتی برای فردی همچون مانی است که مصرانه و با ایمان درونی خویش در تلاش برای ترویج اندیشه‌های مذهبی خویش است که البته همان گونه که ذکر گردید در نوع خود از ماهیت فلسفی پیچیده و غامضی نیز برخوردار می‌باشند.

منابع

۱. بهار، ملک الشعراء، (۱۳۱۳)، زندگانی مانی، بی نا، چاپ اول، تهران.
۲. بهبهانی، امید، (۱۳۸۴)، در شناخت آیین مانی، انتشارات بندهش، چاپ اول، تهران.
۳. دریایی، تورج، (۱۳۸۳)، شاهنشاهی ساسانی، ترجمه مرتضی ثاقب فر، انتشارات ققنوس، چاپ اول، تهران.
۴. شهبازی، علیرضا، (۱۳۸۹)، تاریخ ساسانیان، انتشارات مرکز دانشکاهی، چاپ اول، تهران.
۵. کلیم کایت، هانس یواخیم، (۱۳۷۳)، هنر مانوی، ترجمه ابوالقاسیم اسمعیل پور، تهران: انتشارات فکرروز
۶. مشیری تفرشی، منیژه، (۱۳۷۷)، مانی و آیین او، چیستا، شماره ۱۵۴ و ۱۵۵، دی و بهمن، صص ۳۳۲-۳۲۶.
۷. میرفخرایی، مهشید، (۱۳۸۳)، فرشته روشنی، مانی و آموزه‌های او، تهران: انتشارات ققنوس
۸. ویسهوفر، یوزف، (۱۳۸۶)، ایران باستان، ترجمه مرتضی ثاقب فر، انتشارات ققنوس، چاپ نهم، تهران.
۹. وین یه سیون، (۱۳۷۲)، دین مانی در آسیای مرکزی و چین، چیستا، شماره ۹۹ و ۱۰۰، خرداد و تیر، صص ۹۶۷-۹۵۵.
۱۰. هانری شاول، پونش (۱۳۳۲)، مانی و نقش بزرگ او در تمدن ایران و جهان، ترجمه؟، مجله اطلاعات ماهانه، شماره ۶۷، مهر، صص ۲۲-۲۴.